

Ma'no

TAHLILY HISOBOT

O'zbekiston Respublikasida nikotinli mahsulotlarni taqiqlash oqibatlarini va tartibga solishning ehtimoliy modellarini baholash

+998 71 269 7417 • www.centermano.uz

"Ma'no" tadqiqotlar tashabbusi markazi

Mundarija

O‘zbekiston Respublikasida nikotinli mahsulotlarni taqiqlash oqibatlarini va tartibga solishning ehtimoliy modellarini baholash.....	1
1. Kirish.....	1
2. Tadqiqot metodologiyasi	1
2.1 Kabinet tadqiqoti	3
2.2 Huquqiy va institutsional tahlil	3
2.3 Sifatiy ekspert so‘rovi va chuqurlashtirilgan intervyular	4
2.4 Xalqaro adabiyotlar va tahliliy materiallar sharhi	4
3. O‘zbekiston Respublikasi qonunchiligi tahlili	5
3.1 Qonunning umumiy tavsifi.....	5
3.2 Qonun bilan belgilangan taqiqlar va cheklovlar	6
3.3 Nazoratning institutsional tizimi	6
4. Xalqaro adabiyotlar va tahliliy materiallar sharhi	7
5. Ekspert so‘rovi natijalari	13
6. Nikotinli yostiqchalarni tartibga solishning xalqaro modellari	14
6.1 Umumiy yondashuvlar	14
6.2 Amerika Qo‘shma Shtatlari.....	15
6.3 Belarus Respublikasi.....	15
6.4 Yevropa Ittifoqi va Shvetsiya.....	17
6.5 Birlashgan Arab Amirliklari va Bahrayn	17
6.6 Buyuk Britaniya	18
6.5 Xalqaro modellarning umumlashtirilgan qiyosiy jadvali	19
7. Tartibga solishning muammoli masalalari va qonunchilikni takomillashtirish bo‘yicha takliflar.....	22
7.1 Amaldagi tartibga solishning muammoli masalalari	22
7.2 Taqiqlash modelidan tartibga solinadigan bozorga o‘tish bo‘yicha takliflar	23
8. Xulosa	26

O'zbekiston Respublikasida nikotin mahsulotlarini taqiqlash oqibatlarini va tartibga solishning ehtimoliy modellarini baholash

1. Kirish

So'nggi yillarda dunyoning ko'plab mamlakatlarida nikotinli mahsulotlarni tartibga solish davlat siyosatining eng nozik yo'nalishlaridan biriga aylandi. Nikotin iste'molining yangi shakllari, jumladan, nikotin yetkazib beruvchi elektron tizimlar, nikotinli suyuqliklar, chekilmaydigan tamaki mahsulotlari va nikotinli pauchlar rivojlanishi bozor tuzilmasini hamda davlat tomonidan tartibga solish xususiyatini sezilarli darajada o'zgartirdi.

Davlatlar uchun nikotinli mahsulotlar muomalasi masalasi ko'p qirralidir. Bir tomondan, aholi salomatligini muhofaza qilish, eng avvalo, yoshlarni nikotin iste'moliga jalb qilishning oldini olish va jamoat salomatligi uchun xavflarni kamaytirish ustuvor vazifa bo'lib qolmoqda. Ikkinchi tomondan, har qanday qat'iy cheklov choralari bozorga, tadbirkorlik muhitiga, talab tarkibiga, yashirin aylanmaga va soliq tushumlariga ta'sir ko'rsatadi.

O'zbekiston Respublikasida nikotinli mahsulotlar muomalasini tartibga solish aholi salomatligiga yetkaziladigan zararni kamaytirish va nikotinga qaramlik tarqalishini cheklashga qaratilgan kompleks davlat siyosati doirasida rivojlanmoqda. Ushbu siyosatning asosiy qismlaridan biri tarkibida nikotin bo'lgan mahsulotlarning ayrim turlariga nisbatan taqiqlovchi choralarni joriy etish bo'ldi.

Mazkur tadqiqotning maqsadi nikotin mahsulotlarini taqiqlash oqibatlarini tahlil qilish hamda O'zbekiston Respublikasida ularni tartibga solishning ehtimoliy modellarini baholashdan iborat. Tadqiqot amaldagi rejimning huquqiy, institutsional, bozor va xulq-atvorga doir oqibatlarini aniqlashga, shuningdek, kelajakda yanada barqaror tartibga solish modellarini muhokama qilish uchun tahliliy asosni shakllantirishga qaratilgan.

Tadqiqot doirasida quyidagi vazifalar ko'zda tutilgan: O'zbekiston Respublikasining amaldagi qonunchiligini tahlil qilish, bozorni tartibga solishning institutsional mexanizmlarini baholash, xalqaro tajribani o'rganish, mavjud vaziyatga doir ekspert baholarini ko'rib chiqish, shuningdek, davlat siyosatini takomillashtirish bo'yicha takliflar ishlab chiqish.

2. Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur tadqiqotning metodologik asosi nikotinli pauchlarni taqiqlash oqibatlarini har tomonlama ko'rib chiqishga va O'zbekiston Respublikasida ularni tartibga solishning ehtimoliy modellarini baholashga qaratilgan kompleks tahliliy yondashuv sifatida belgilangan. Tadqiq etilayotgan muammo bir vaqtning o'zida huquqiy, institutsional,

ijtimoiy va xulq-atvoriy jihatlarni qamrab oladi, shu bois uni tahlil qilish bir-birini to'ldiruvchi bir nechta usulni qo'llashni taqozo etadi. Qo'llanilgan metodologiya kabinet tadqiqoti, huquqiy va institutsional tahlil, sifatli ekspert so'rovi, shuningdek, xalqaro adabiyotlar va tahliliy materiallar sharhini o'z ichiga oladi.

2.1. Kabinet tadqiqoti

Tadqiqotning asosiy usullaridan biri ko'rib chiqilayotgan mavzu bo'yicha mavjud axborot manbalarini tizimlashtirish va tahlil qilishga qaratilgan kabinet tadqiqotidir. Ushbu yo'nalish doirasida tarkibida nikotin bo'lgan mahsulotlar muomalasini tartibga soluvchi O'zbekiston Respublikasining normativ-huquqiy hujjatlari, davlat organlari materiallari, tahliliy nashrlar, ilmiy tadqiqotlar, shuningdek, xalqaro hisobotlar va ekspert baholari o'rganib chiqildi.

Kabinet tadqiqoti mamlakatda nikotinli mahsulotlarni tartibga solishning joriy holati to'g'risida umumiy tasavvur hosil qilish, amaldagi huquqiy tizimning asosiy unsurlarini aniqlash, nazoratning asosiy institutsional mexanizmlarini belgilash hamda me'yoriy-huquqiy bazadagi mavjud bo'shliqlar va ziddiyatlarni ochib berish imkonini berdi. Bundan tashqari, ushbu usul tartibga solish bo'yicha milliy amaliyotni xalqaro yondashuvlar bilan qiyoslash va iqtisodiyotning o'xshash tarmoqlarida davlat aralashuvining eng keng tarqalgan modellarini aniqlashga yordam berdi.

Tartibga solish choralari tahlil qilishda kabinet tadqiqotidan foydalanish alohida ahamiyatga ega, chunki u qonunchilik va institutsional mexanizmlarni nafaqat rasmiy me'yorlar, balki bozor ishtirokchilarining xulq-atvoriga, talab va taklif tuzilmasiga, shuningdek, nazorat organlari faoliyatiga ta'sir ko'rsatuvchi amaldagi tartibga solish tizimi sifatida ko'rib chiqish imkonini beradi.

2.2. Huquqiy va institutsional tahlil

Tadqiqotning salmoqli qismi O'zbekiston Respublikasida amaldagi tartibga solishning huquqiy va institutsional tahliliga bag'ishlangan. Ushbu uslub nikotinli mahsulotlarni ishlab chiqarish, import qilish, muomalaga kiritish va iste'mol qilishni tartibga soluvchi qonunchilikni o'rganishni, shuningdek, mazkur sohadagi davlat siyosatini amalga oshirishga mas'ul bo'lgan davlat organlari o'rtasida vakolatlarining taqsimlanishini tahlil qilishni nazarda tutadi.

Huquqiy tahlil doirasida tamaki va nikotin mahsulotlari muomalasini tartibga soluvchi asosiy me'yoriy hujjatlar, xususan, **O'zbekiston Respublikasining O'RQ-844-sonli Qonuni** va u bilan bog'liq qonunosti hujjatlari o'rganildi. Mavjud taqiq va cheklovlar, davlat nazorati mexanizmlari, shuningdek, me'yoriy-huquqiy tartibga solishning aniqligi va izchilligi masalalariga alohida e'tibor qaratildi.

Institutsional tahlil amaldagi tartibga solish siyosatini amalga oshirishda turli davlat organlarining o'rnini baholashga qaratildi. Nikotin mahsulotlari muomalasini nazorat

qilishda ishtirok etuvchi davlat hokimiyati organlarining, jumladan sog'liqni saqlash, huquqni muhofaza qiluvchi, bojxona idoralari va boshqa muassasalarning vazifa va vakolatlari ko'rib chiqildi.

2.3 Ekspertlar o'rtasida sifatli so'rov va chuqurlashtirilgan intervyular

Chuqurlashtirilgan intervyu shaklida amalga oshirilgan sifatli **ekspert va kvaziekspert so'rovi** tadqiqotning muhim empirik elementi hisoblanadi. Bu usul nikotinli pauchlarning bozordagi faoliyati hamda joriy qilingan cheklov choralarining oqibatlariga doir ekspert baholari va amaliy kuzatuvlarni olish uchun qo'llanadi.

Intervyular yarim tuzilmali so'rovnoma asosida o'tkazildi. Bu esa olingan javoblarning qiyosiylikni ta'minlash bilan birga, ayrim masalalarni muhokama qilishda moslashuvchanlikni saqlab qolish imkonini berdi. Bunday format nafaqat faktik ma'lumotlarni, balki respondentlarning kasbiy tajribasiga asoslangan sharhlari va baholarini ham aniqlashga yordam beradi.

Tadqiqotda nikotin mahsulotlari bozori ishtirokchilari va kuzatuvchilarining turli toifalariga mansub o'n nafar respondent qatnashdi. Ular orasida ta'lim tizimi vakillari, huquqni muhofaza qilish organlari xodimlari, narkolog shifokor, nikotin mahsulotlari sotuvchilari va iste'molchilar bor.

Olingan intervyular transkripsiya qilindi va tizimlashtirildi, shundan so'ng asosiy takrorlanuvchi dalillar va kuzatuvlarning mavzuli tahlili o'tkazildi.

2.4. Xalqaro adabiyotlar va tahliliy materiallar sharhi

Tadqiq etilayotgan mavzuning o'ziga xos jihatlarini inobatga olgan holda, mazkur tadqiqot doirasida mavjud xalqaro adabiyotlar va tahliliy materiallarni sharhlash usulidan foydalanildi. Ushbu yondashuv milliy tartibga solish amaliyotini to'plangan xalqaro tajriba bilan qiyoslash imkonini bergani bois, tartibga soluvchi cheklovlarning oqibatlarini tahlil qilishga bag'ishlangan tadqiqotlarda keng qo'llaniladi.

Tadqiqot davomida ilmiy nashrlar, empirik tadqiqotlar, shuningdek, Jahon banki, Jahon savdo tashkiloti kabi xalqaro tashkilotlar, qator boshqa xalqaro institutlar va tadqiqot markazlari, jumladan, Noqonuniy savdoga qarshi kurash bo'yicha transmilliy alyansning tahliliy hisobotlari va tavsiyalari o'rganib chiqildi.

Bu usulni qo'llash shunga o'xshash bozorlarni tartibga solish bo'yicha xalqaro tajribani umumlashtirishga hamda ayrim tovarlarning importi yoki muomalasiga qo'yilgan taqiqlar bozor tuzilmasi, iste'mol darajasi va noqonuniy savdo ko'lamiga qay tarzda ta'sir qilganini aniqlashga imkon beradi.

Shunday qilib, adabiyotlar va xalqaro amaliyotning tahlili bu kabi cheklov choralarining ehtimoliy ta'siri haqida yaxlit tasavvur hosil qilishga hamda ularni

qo'llashning yuzaga kelishi mumkin bo'lgan oqibatlarini baholash uchun to'plangan xalqaro tajribadan foydalanishga zamin yaratadi.

3. O'zbekiston Respublikasi qonunchiligi tahlili

3.1. Qonunning umumiy tavsifi

O'zbekiston Respublikasining 2023-yil 24-maydagi O'RQ-844-sonli Qonuni alkogol va tamaki mahsulotlarini, shuningdek, nikotin iste'moli bilan bog'liq turli qurilma va buyumlarni ishlab chiqarish, import qilish, ularning muomalasi va iste'molini tartibga solishning yaxlit tizimini shakllantirdi.

Ushbu hujjat avvalgi tarqoq normalarni birlashtirib, mohiyatan bu sohadagi davlat siyosatini belgilaydigan asosiy qonunchilik hujjatiga aylandi.

Qonunda asosiy urg'u aholi salomatligini muhofaza qilishga qaratilgan. Yoshlarni himoya qilish hamda fuqarolarning salomatlikka zarar yetkazuvchi mahsulotlarni iste'mol qilishga erta jalb etilishining oldini olish ustuvor vazifa sanaladi. Shu bilan birga, qonun chiqaruvchi yo'ldosh ijtimoiy xatarlarni kamaytirishga va sog'lom turmush tarzi madaniyatini shakllantirish uchun sharoit yaratishga intiladi.

Qonunning qabul qilinishi bu sohani yagona kompleks tartibga solishga o'tishni ta'minladi. Shu munosabat bilan ilgari amalda bo'lgan tegishli qonunlar, jumladan, O'zbekiston Respublikasining 2011-yil 5-oktyabrdagi O'RQ-302-sonli va 2018-yil 2-iyuldagi O'RQ-478-sonli qonunlari o'z kuchini yo'qotgan deb topildi. Ayni paytda tegishli mahsulotlarni litsenziyalash, nazorat qilish va ularning muomalasi masalalariga daxldor bo'lgan boshqa qonunchilik hujjatlarining ayrim normalariga tuzatishlar kiritildi.

Shu tariqa, ushbu qonun alkogol, tamaki va nikotinli mahsulotlar bozorini tartibga solishning yagona normativ asosini yaratdi, shuningdek, bu sohadagi davlat nazoratining institutsional arxitekturasini belgilab berdi.

3.2. Qonun bilan belgilangan taqiq va cheklovlar

Qonun aholi salomatligi uchun potensial zararli bo'lgan mahsulotlarning ommabopligini kamaytirishga qaratilgan bir qator prinsipial taqiq va cheklovlarni belgilaydi.

Avvalo, qonun 21 yoshga to'lmagan shaxslarga alkogol va tamaki mahsulotlarini sotishni taqiqlaydi. Bundan tashqari, bunday mahsulotlarni masofadan turib, stasionar savdo tarmog'idan tashqarida, shuningdek, ta'lim va diniy muassasalarga bevosita yaqin joylarda sotish imkoniyati istisno qilinadi.

Markalanmagan mahsulotlar hamda xavfsizlik va sifat talablariga muvofiqligi tasdiqlanmagan tovarlar muomalasiga yo'l qo'yilmasligi alohida ta'kidlanadi.

Muhim cheklovlar mamlakat hududida muomalasi taqiqlangan yoki cheklangan tovarlar nomenklaturasiga ham tegishlidir. Xususan, qonunchilikda tarkibida zararli moddalarning ruxsat etilgan me'yoridan ortiq bo'lgan mahsulotlar muomalasini taqiqlash, shuningdek, bir qator chekilmaydigan tamaki va nikotinli mahsulotlarni olib kirish hamda sotishni cheklash ko'zda tutilgan.

Bunday tovarlar jumlasiga, xususan, quyidagilar kiradi:

- nikotin yetkazib beruvchi elektron tizimlar va elektron sigaretalar (**TIF TN kodi 8543400000**);
- nikotinli va tamaki snyusi (**TIF TN kodlari 2404910002, 2404910009**);
- nikotinli va nikotinsiz suyuqliklar (**TIF TN kodlari 2404120000, 2404190001**).

Ushbu cheklovlar bir qator mamlakatlarda keng tarqalgan va aholi salomatligi uchun xavf omili sifatida qaraladigan nikotin iste'molining muqobil shakllari tarqalishini kamaytirishga qaratilgan.

3.3 Institutsional nazorat tizimi

Qonun talablarining ijrosini nazorat qilish bir nechta davlat organi o'rtasida taqsimlangan.

Muvofiqlashtiruvchi rol O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasiga yuklatilgan bo'lib, u tartibga solishning umumiy qoidalarini belgilaydi hamda vakolatli organlar harakatlarining uyg'unligini ta'minlaydi.

Sog'liqni saqlash vazirligi sanitariya-gigiyena talablarini ishlab chiqish, mahsulot xavfsizligi ko'rsatkichlarini belgilash, shuningdek, nikotin saqlovchi mahsulotlar iste'molini kamaytirishga qaratilgan profilaktik va axborot ishlarini olib borish uchun mas'uldir.

Ichki ishlar organlari belgilangan taqiq va cheklovlarga, avvalo, jamoat joylarida rioya etilishini ta'minlaydi, shuningdek, tegishli mahsulotlarning noqonuniy muomalasini aniqlash va unga chek qo'yishda ishtirok etadi.

Soliq va bojxona organlari mahsulotlarni sotish hamda bojxona chegarasi orqali olib o'tishda, shu jumladan nikotin saqlovchi tovarlarni noqonuniy olib kirish, sotish va tarqatish holatlarini aniqlashda qonunchilikka rioya etilishi ustidan nazoratni amalga oshiradi.

Shunday qilib, amaldagi qonunchilik taqiqlovchi choralarni, mahsulot xavfsizligiga doir talablarni va nazorat vakolatlarining turli davlat organlari o'rtasida taqsimlanishini

o'zida mujassam etgan davlat tomonidan tartibga solishning kompleks modelini shakllantiradi.

4. Xalqaro adabiyotlar va tahliliy materiallar sharhi

Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, muayyan tovarlarning taqiqlanishi ko'pincha ularning rasmiy muomaladan chiqib, yashirin bozorga o'tishiga sabab bo'ladi. Bu, ayniqsa, tamaki va nikotin mahsulotlari misolida yaqqol namoyon bo'ladi. Boshqa ko'plab tovarlardan farqli o'laroq, iste'molchilar nikotin mahsulotlariga kuchli bog'lanib qolgan, shu sababli oddiy taqiq bilan uning iste'moliga to'liq barham berish deyarli imkonsiz. Bu birgina ma'muriy qaror bilan darhol erishib bo'ladigan natija emas. Bunday mahsulotlar iste'molini kamaytirish kompleks yondashuvni talab etadi. Bu yondashuv avvalo profilaktika, tarbiyaviy va axborot choralarini, shundan keyingina nazorat va tartibga solish vositalarini o'z ichiga olishi kerak. Shu bois, to'g'ridan-to'g'ri taqiqlar, odatda, muammoni hal qilishning eng samarali vositasi hisoblanmaydi.

Bunday xulosalar Jahon banki, Xalqaro valyuta jamg'armasi va Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti kabi yetakchi xalqaro tuzilmalarning tadqiqotlari bilan ham o'z tasdig'ini topgan. Xususan, Jahon banki hisobotlaridan birida aniq hisob-kitoblar keltirilishicha, tamaki mahsulotlarining yashirin aylanmasi o'sishi umumiy tamaki iste'molini taxminan 2 foizga oshiradi, shuningdek, tamaki mahsulotlarining o'rtacha bozor narxini qariyb 4 foizga pasaytiradi. Hisobotda, shuningdek, aksiz soliqlari noqonuniy savdo ko'lamiga nisbatan kam ta'sir ko'rsatishi, narxga bog'liq bo'lmagan omillar — tartibga solishning zaifligi, nazoratning yetarli emasligi va bozorni tartibga solish modelining o'ziga xos xususiyatlari esa sezilarli darajada kuchliroq ta'sir o'tkazishi qayd etilgan.

Bozorga norasmiy yo'llar bilan kirib keladigan tamaki mahsulotlari soliq, tarif va notarif tartibga solish choralarini chetlab o'tadi. Natijada ular qonuniy bozordagi mahsulotlarga qaraganda ancha arzon sotiladi. Bu, o'z navbatida, bunday tovarlarning aholining eng zaif qatlamlari — birinchi navbatda, voyaga yetmaganlar va daromadi past insonlar uchun xarid qilish imkoniyatini oshiradi. Xalqaro tadqiqotlar qonuniy va yashirin bozor o'rtasidagi narx farqi juda katta bo'lishi mumkinligini ko'rsatadi. Masalan, Braziliya va Urugvayda yashirin bozordagi tamaki mahsulotlari narxi qonuniy bozorga nisbatan taxminan 50 foiz arzon bo'lgan. Argentinada bu farq qariyb 58 foizni, Paragvayda esa taxminan 60 foizni tashkil etgan.

Shu bilan birga, tamaki mahsulotlarining yashirin aylanmasi to'liq ko'lamini baholash ancha mushkul, zero statistikada odatda faqat huquqni muhofaza qilish yoki bojxona idoralari tomonidan aniqlangan hajmlargina aks etadi. Shunga qaramay, tadqiqotchilar tamaki mahsulotlarining noqonuniy aylanmasi tufayli dunyo mamlakatlari

byudjetining yillik umumiy yo'qotishlari taxminan 50–60 mlrd AQSH dollarini tashkil etadi, degan yakdil fikrda¹.

Jahon bojxona tashkiloti hisobotlarida ham shunga o'xshash xulosalar keltirilgan. Ularda qayd etilishicha, chegara o'tkazish punktlarida ancha qat'iy nazorat mavjud bo'lsa-da, zararli xususiyatlari yoki sog'liq uchun xavflari sababli taqiqlangan tovarlar aylanma va noqonuniy yo'llar orqali mamlakatlarning ichki bozorlariga baribir kirib kelmoqda².

Bundan tashqari, Jahon savdo tashkiloti materiallarida ayrim turdagi mahsulotlar bo'yicha tashqi savdo operatsiyalarini taqiqlash ularning noqonuniy aylanmasi o'sishiga ham turtki bo'lishi mumkinligi ta'kidlanadi. Qonuniy savdo kanallarining cheklanishi ko'pincha muqobil, noqonuniy ta'minot zanjirlarining shakllanishiga olib keladi³.

Taqiqlar va yashirin savdo o'sishi o'rtasidagi bog'liqlikni, shuningdek, o'z tabiatiga ko'ra tamaki va nikotin mahsulotlariga ko'p jihatdan o'xshash bo'lgan alkogol mahsulotlari misolida ham yaqqol kuzatish mumkin, chunki u ham iste'molchilarda o'rganishni keltirib chiqaradi. Bu masala TRACIT xalqaro tashkilotining tadqiqotida batafsil ko'rib chiqilgan bo'lib, unda spirtli ichimliklar sotishni taqiqlagan bir qator mamlakatlardagi vaziyat tahlil qilinadi⁴.

Masalan, Hindistonda 2020-yilda alkogol mahsulotlari savdosiga taqiq joriy etilgach, bojxona va ichki ishlar idoralari taqiqning dastlabki 38 kunida butun 2019-yilga qaraganda ko'proq noqonuniy alkogol mahsulotlarini musodara qilgan. Shri-Lankada ham shunga o'xshash cheklovlar alkogolning yashirin savdosi taxminan 500 foizga keskin o'sishiga olib kelgan bo'lsa, Kolumbiyada bu ko'rsatkich qariyb 40 foizni tashkil etdi.

Qolaversa, hisobotda bunday taqiqlar byudjet tushumlarining sezilarli darajada kamayishiga ham sabab bo'lishi qayd etilgan. Oddiy sharoitda davlat bunday tovarlar importidan bojxona to'lovlari, qo'shilgan qiymat solig'i (QQS) hamda aksiz soliqlarini undiradi. Bundan tashqari, QQS ishlab chiqarish va sotish zanjirining har bir bosqichida to'lanadi. Tovarlarni yashirin aylanmaga o'tishi bilan esa bu soliq tushumlarining salmoqli qismi yo'qotiladi. Tadqiqot hisob-kitoblariga ko'ra, Sharqiy Yevropa, Lotin Amerikasi va Afrikaning 21 ta mamlakati uchun noqonuniy savdoning o'sishi oqibatidagi byudjet yo'qotishlari jami 3,6 milliard AQSh dollarini tashkil etgan.

Shunday qilib, xalqaro tajriba barqaror iste'mol talabiga ega tovarlarga nisbatan qo'llaniladigan qat'iy taqiqlov choralari ko'pincha teskari samara berishini – yashirin bozorning o'sishi, noqonuniy bozorda mahsulot narxining pasayishi va byudjet

¹ World Bank (2019), *Confronting Illicit Tobacco Trade: A Global Review of Country Experiences*

² WCO (2015) *World Customs Journal – Illicit Trade, Economic Growth and the Role of Customs*

³ WTO (2022), *Leveraging WTO Rules to Combat Illicit Trade in Medical Products*

⁴ TRACIT (2021), *Prohibition, Illicit Alcohol and Lessons Learned from Lockdown*

daromadlarining kamayishiga olib kelishini ko'rsatmoqda. Shu bois, bu sohada siyosat ishlab chiqishda tartibga solish, nazorat hamda bunday mahsulotlarga bo'lgan talabni kamaytirish chora-tadbirlarini o'zida mujassam etgan kompleks yondashuv samaraliroq hisoblanadi.

Xalqaro tashkilotlarning hisobotlaridan tashqari, biz taqiqlar va noqonuniy savdo aylanmasining o'sishi o'rtasidagi bog'liqlikni aniqroq ko'rsatish hamda elektron sigaretlarni taqiqlash oqibatlarini baholash imkonini beruvchi ekonometrik va matematik modellarga asoslangan ilmiy tadqiqotlarni ham o'rganib chiqdik.

Jumladan, Freitas-Lemos va boshqalar (2021) tadqiqotida AQShda elektron sigaretlar taqiqlanishining ta'siri "Experimental Tobacco Marketplace" (ETM) xulq-atvor eksperimenti asosida ko'rib chiqiladi. Mualliflar davlat tomonidan tartibga solishning ikkita ehtimoliy ssenariysini modellashtirgan: veyp-mahsulotlarini to'liq taqiqlash va xushbo'ylantirilgan elektron sigaretlarni taqiqlash. Bu ssenariylar hech qanday cheklovlar joriy etilmagan dastlabki holat bilan taqqoslangan.

Eksperimentda **150 kishi** — oddiy sigaret chekuvchilar, elektron sigaret foydalanuvchilari va har ikki turdagi mahsulotni iste'mol qiluvchilar qatnashdi. Ishtirokchilarga **qonuniy va noqonuniy bozor** o'rtasidan birini tanlab, tamaki mahsulotlarini xarid qilish bo'yicha qaror qabul qilish taklif etildi. Noqonuniy bozorda mahsulot xarid qilish ehtimoli **logistik regressiya** modeli yordamida baholandi:

$$P(IETM) = \frac{e^{(\beta_0 + \beta_1 \text{ Ban} + \beta_2 \text{ Price} + \beta_3 \text{ Penalty} + \beta_4 U \text{ serType})}}{1 + e^{(\beta_0 + \beta_1 \text{ Ban} + \beta_2 \text{ Price} + \beta_3 \text{ Penalty} + \beta_4 U \text{ serType})}}$$

bunda noqonuniy bozorda xarid qilish ehtimoli taqiqning mavjudligi, mahsulot narxi, jazo darajasi va iste'molchi turiga bog'liq bo'ladi.

Olingan natijalar taqiqlar va yashirin bozor aylanmasining o'sishi o'rtasidagi avval muhokama qilingan bog'liqlikni tasdiqlaydi. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, **veyp mahsulotlarining to'liq taqiqlanishi ham, xushbo'ylantirilgan elektron sigaretlarning taqiqlanishi ham noqonuniy bozordan xarid qilish ehtimolini sezilarli darajada oshiradi**. Eng kuchli ta'sir faqat elektron sigaret iste'mol qiladigan foydalanuvchilar orasida kuzatiladi. Shu bilan birga, xushbo'ylantirgichlarning qisman taqiqlanishiga qaraganda, **to'liq taqiq talabning noqonuniy bozor tomon kuchliroq siljishiga sabab** bo'ladi⁵.

Yana bir tadqiqot — **Xu va boshq. (2022)** — ham elektron sigaretlarga qo'yilgan taqiqlar har doim ham kutilgan yoki rejalashtirilgan natijalarga olib kelmasligini ko'rsatadi.

⁵ Health Policy Analysis (2022), The Impact of Banning Electronic Nicotine Delivery Systems on Combustible Cigarette Sales: Evidence From US State-Level Policies

Ushbu ishda 2019-yilda elektron sigaretlarga vaqtinchalik cheklovlar joriy etilgan AQSHning Massachusetts, Washington va Rod-Aylend shtatlari misolida nikotinni yetkazib berishning elektron tizimlarini (ENDS) taqiqlash oqibatlarini tahlil qilinadi. Massachusettsda ENDS mahsulotlarining barcha turlari to'liq taqiqlangan bo'lsa, Washington va Rod-Aylendda taqiq faqat xushbo'ylantirilgan elektron sigaretlarga (tamaki ta'mlisidan tashqari) nisbatan qo'llanilgan.

Mualliflar 2018–2019-yillarda shtat darajasida aholi jon boshiga an'anaviy sigaretalar sotuvi bo'yicha haftalik ma'lumotlardan foydalanganlar. Joriy etilgan cheklovlarning samarasini baholash uchun ekonometrik difference-in-differences (tafovutlar tafovuti) usuli qo'llanilgan bo'lib, u taqiqlar kiritilgan shtatlardagi sigaretalar sotuvi dinamikasini bunday choralar qo'llanilmagan nazorat guruhidagi shtatlar dinamikasi bilan solishtirish imkonini beradi. Tadqiqotning bazaviy modeli quyidagi ko'rinishga ega:

$$Y_{st} = \beta \text{Ban}_{st} + \delta X_{st} + \alpha_s + \gamma_t + \varepsilon_{st}$$

bunda sigaretalar sotuvi ko'rsatkichi taqiqning joriy etilishiga, nazorat qilinadigan omillarga, shtatlarning qat'iy belgilangan va vaqtinchalik effektlariga bog'liq bo'ladi.

Tadqiqot natijalari elektron sigaretalarga qo'yilgan taqiqlar an'anaviy sigaretalar savdosining o'sishiga olib kelganini ko'rsatadi. Xususan, Massachusettsda ENDS (elektron nikotin yetkazish tizimlari) butunlay taqiqlanishi sigaretalar savdosini taxminan 7,5–8,3 foizga oshirgan bo'lsa, Washington va Rod-Aylendda xushbo'yulantirilgan elektron sigaretalarning taqiqlanishi savdo hajmini taxminan 4,6–5,0 foizga oshirgan.

Shunday qilib, tadqiqot natijalari **elektron sigaretalardan foydalanish imkoniyatining cheklanishi ularning o'rni qisman an'anaviy sigaretalar bilan to'ldirilishiga olib kelganini ko'rsatadi**. Bu holat bunday siyosatning **kutilmagan oqibatlaridan** dalolat beradi: muqobil nikotin mahsulotlariga qo'yilgan taqiqlar umumiy nikotin iste'molining kamayishiga emas, balki iste'molchilarning uning zararliroq turlariga o'tishiga sabab bo'lishi mumkin⁶.

Yuqorida nazariy tadqiqotlar va bir qancha mamlakatlar — Hindiston, Shri-Lanka hamda Kolumbiya real misollarida ko'rsatib o'tilganidek, nikotin mahsulotlarining taqiqlanishi, odatda, talabning yo'qolishiga emas, balki uning yashirin sektorga o'tishiga olib keladi. Bunday tovarlarga bo'lgan barqaror talabni inobatga olganda, O'zbekistonda ham shunga o'xshash jarayonlar kuzatilmoqda. Bugungi kunda nikotin mahsulotlarini noqonuniy olib kirish va tarqatishga urinish holatlari qayd etilayotgani, talab mavjud bo'lgan taqdirda bunday tovarlar amaldagi cheklovlarga qaramay bozorga yo'l topishini ko'rsatadi.

⁶ NIH (2021), The Illegal Experimental Tobacco Marketplace I: Effects of Vaping Product Bans

Xususan, **2025-yil fevral oyida** taqiqlangan nikotin mahsulotlarini boshqa tovar niqobi ostida kontrabanda yo'li bilan olib kirishga bo'lgan urinishning oldi olindi. Kontrabandachilar mahsulotni uskuna (dastgohlar) sifatida deklaratsiya qilib, chegaradan olib o'tishga harakat qilgan. Biroq, chegara va bojxona organlari tekshiruv davomida **13,4 ming dona elektron sigaret, veyplar uchun 2 ming dona to'ldiruvchi suyuqlik, shuningdek, 15 ming qadoq snyus aniqlagan**⁷.

Yana bir holat 2025-yil may oyida "Toshkent-AERO" IBK tezkor bo'linmasi xodimlari tomonidan "**Toshkent xalqaro aeroporti**" chegara bojxona postida aniqlangan. "**Dubay — Toshkent**" reysi bilan kelgan fuqarolar tekshirilganda, nikotin mahsulotlarini noqonuniy olib kirish fakti aniqlandi. Yo'lovchilarning yuklaridan **930 dona**, umumiy hisobda esa **1 850 dona "Ubbs"** nomli **nikotin yostiqlalari** topilgan⁸.

Toshkent viloyati bojxona boshqarmasining "**Navoiy**" chegara bojxona posti xodimlari tomonidan **2025-yil iyun oyida** noqonuniy olib kirish bo'yicha navbatdagi holatlar aniqlandi. Holatlardan birida, fuqaro qo'shimcha tekshiruvdan o'tkazilganda uning qo'l yukidan bojxona nazoratidan yashirishga uringan **190 quti "Ubbs" nomli chaynaladigan tamaki (snyus)** topildi. Yana bir holatda esa boshqa bir fuqarodan ko'zdan kechirish vaqtida **440 quti xorijda ishlab chiqarilgan tamaki mahsuloti**, jumladan, mamlakat hududiga noqonuniy olib kirilmoqchi bo'lgan "**Oris**" va "**Milano**" markali sigaretalar borligi fosh etildi⁹.

Bundan tashqari, 2025-yil avgust oyida Samarqand viloyati bojxona boshqarmasining Kontrabandaga qarshi kurashish bo'limi xodimlari Iqtisodiy jinoyatlarga qarshi kurashish departamenti bilan hamkorlikda Samarqand shahrida tamaki mahsulotlarining noqonuniy aylanmasiga chek qo'yishga qaratilgan tezkor tadbir o'tkazdi. Tadbir davomida avvaldan kuzatuvda bo'lgan fuqaroning yashash xonadoni va unga tegishli xo'jalik imoratlari ko'zdan kechirildi. Tekshiruv natijasida aksiz markalari bo'lmagan **4 770 quti sigareta** hamda **tarkibida nikotin bo'lgan 130 quti "snyus" mahsuloti saqlanayotgani aniqlandi**. Dastlabki hisob-kitoblarga ko'ra, olib qo'yilgan mahsulotlarning umumiy qiymati taxminan **106 million so'mni tashkil etgan**¹⁰.

Keltirilgan dalillar shuni ko'rsatadiki, mavjud taqiqlarga qaramay, nikotin mahsulotlarini mamlakatga olib kirish va tarqatishga bo'lgan urinishlar hamon qayd etilmoqda. Bu, o'z navbatida, bunday tovarlarga talab saqlanib qolgan sharoitda taqiqlovchi choralar ko'pincha mahsulotni yetkazib berish va tarqatishning muqobil, noqonuniy kanallari shakllanishiga olib kelishi haqidagi xalqaro tadqiqotlar xulosalarini tasdiqlaydi.

⁷ GOV.KZ (2025), На казахстанской границе пресечена попытка нелегального ввоза электронных сигарет (вейп)

⁸ O'zbekiston Respublikasi Davlat bojxona qo'mitasining rasmiy axborot kanali (2025)

⁹ UPL.UZ (2025), В Ташкентской области сотрудники таможи пресекли контрабанду снюса

¹⁰ O'zbekiston Respublikasi Davlat bojxona qo'mitasining rasmiy axborot kanali (2025)

Agar **byudjetning ehtimoliy yo'qotishlari** ko'rib chiqilsa, taqiqning joriy etilishi davlat byudjeti daromadlarining sezilarli darajada tushib ketishiga sabab bo'lishi ayon bo'ladi.

Elektron sigaretalar va snyus importiga oid ma'lumotlar tahlili taqiq joriy etilgandan keyingi qiziqarli dinamikani ko'rsatmoqda. Umuman olganda, **importning qiymat jihatidan hajmi keskin kamaygani**, biroq **olib kirilayotgan mahsulotlar miqdori sezilarli o'zgarmagani** kuzatilmoqda. Bu esa bunday mahsulotlarga talab saqlanib qolayotgani, ammo ularni olib kirish va deklaratsiyalash xususiyati o'zgarayotganidan dalolat beradi.

Masalan, 2024-yilda mamlakatga umumiy bojxona qiymati qariyb 7,56 mln AQSh dollarini tashkil etgan 232 mingtaga yaqin elektron sigareta import qilingan. Ularning rasmiy olib kirilishi hisobidan davlat byudjetiga 50,6 mlrd so'm bojxona to'lovlari kelib tushgan. Shundan 22,55 mlrd so'mni bojxona boji, 15,66 mlrd so'mni QQS va 12,17 mlrd so'mni aksiz solig'i tashkil etdi.

2025-yilda taqiq joriy etilgach, mamlakatga olib kirilgan elektron sigaretalar soni deyarli o'zgarmay, avvalgi darajada — taxminan 220 ming dona atrofida qoldi. Biroq ularning bojxona qiymati 2,0 mln AQSH dollarigacha, ya'ni o'tgan yilgiga nisbatan 3,7 baravardan ko'proqqa pasaydi. Shu bilan birga, byudjet tushumlari ham keskin kamaydi: bojxona to'lovlarining umumiy miqdori 50,6 mlrd so'mdan 6,0 mlrd so'mga tushib, 8 baravardan ortiqqa qisqardi.

Snyus bilan bog'liq vaziyat ham shunga o'xshash. 2024-yilda qiymati taxminan 1,2 mln AQSH dollariga teng bo'lgan 48 948 dona ushbu mahsulot import qilingan va buning ortidan bojxona to'lovlari shaklida byudjetga 11,79 mlrd so'm tushum ta'minlangan edi. Ammo 2025-yilga kelib snyusning rasmiy importi amalda to'xtadi va tabiiyki, bu toifa bo'yicha byudjet tushumlari ham nolga teng bo'ldi.

Shunday qilib, keltirilgan ma'lumotlar taqiq joriy etilgandan so'ng qonuniy importning miqdoriy ko'rsatkichlari deyarli avvalgidek qolgani holda, uning qiymat hajmi keskin qisqarganini ko'rsatmoqda. Natijada davlat byudjeti ilgari ushbu mahsulotlarning rasmiy aylanmasi hisobidan shakllangan bojxona bojlari, QQS va aksiz soliqlaridan keladigan salmoqli daromadlarni yo'qota boshladi.

Umuman olganda, bu nikotin mahsulotlariga talab saqlanib qolgan sharoitda, **iqtisodiy faollikning katta qismi asta-sekin qonuniy sektordan yashirin iqtisodiyotga o'tib ketishi mumkinligini anglatadi**. Bunda davlat bir vaqtning o'zida ham bozorni tartibga solish vositalaridan, ham tegishli byudjet tushumlaridan mahrum bo'ladi.

5. Ekspert so'rovi natijalari

Tadqiqotning dala bosqichi mazmunan nikotin saqlovchi mahsulotlar bozori ekspertlari va ishtirokchilari bilan chuqurlashtirilgan intervyular o'tkazishga asoslandi.

Bu bosqichda tadqiqotning maqsadi taqiq oqibatlarini obyektiv ekspert baholash hamda O'zbekiston Respublikasida nikotinli mahsulotlarni, xususan, nikotinli pauchlarni tartibga solishning mumkin bo'lgan modellarini aniqlashdan iborat bo'ldi. Tadqiqotda o'n nafar ekspert, jumladan, o'rta maktab direktorining o'quv ishlari bo'yicha o'rinbosari, Milliy gvardiya xodimi, narkolog, nikotin mahsulotlari iste'molchilari va sotuvchilari ishtirok etdi. Hisobotda alohida ta'kidlanishicha, nazoratning kuchaytirilishi hamda nikotinli pauchlarni sotish va iste'mol qilish taqiqlangani sababli bozorning ko'plab ishtirokchilari so'rovda qatnashishdan bosh tortgan, rozilik berganlar esa ehtiyotkorlik bilan, qisqa va shaxsiy xavfsizlikka aniq e'tibor qaratgan holda javob bergan.

Chuqurlashtirilgan intervyular natijasida olingan empirik ma'lumotlar bir qator muhim xulosalar chiqarishga imkon beradi. Birinchidan, aksariyat respondentlarning fikricha, taqiqning joriy etilishi natijasida bozorga kontrafakt va qalbaki mahsulotlar oqimining, shuningdek, bunday tovarlarning noqonuniy aylanmasining kuchayishi eng ehtimoliy oqibatlardan biridir. Respondentlar buni iste'molchilar, ayniqsa, o'smirlar salomatligi uchun xatarlarning ortishi, shuningdek, qonunga xilof faoliyat va korrupsiya sxemalariga jalb etilishning kuchayishi bilan bog'lashmoqda. Hisobotda o'n nafar ekspertdan sakkiz nafari kontrafakt mahsulotlar iste'moli xavfining ortishi va bu bilan bog'liq holda iste'molchilarning jismoniy va ruhiy salomatligi uchun xatarlar kuchayishiga e'tibor qaratgani to'g'ridan-to'g'ri ko'rsatilgan.

Ikkinchidan, tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, taqiq joriy etilgandan so'ng nikotinli pauchlarga bo'lgan talab tubdan va sezilarli darajada o'zgarmagan. Mutaxassislar talabni qo'llab-quvvatlovchi asosiy omillar sifatida, bir tomondan, doimiy iste'molchilarning nikotinga bo'lgan turg'un qaramligini, ikkinchi tomondan esa, ushbu mahsulotning tutunsiz va aniq hidga ega emasligi sababli uni ishda, o'quv auditoriyasida va maktab muhitida iste'mol qilish qulayligini qayd etishmoqda.

Uchinchidan, taqiqning yashirin bozorni qisqartirish imkoniyatiga oid ekspertlar fikri ikkiga bo'lingan. Respondentlarning bir qismi ehtiyotkor optimizmni namoyon etib, davlat tomonidan nazorat va muvofiqlashtirish izchil kuchaytirilsa, uzoq muddatda bosqichma-bosqich samara berishi va yashirin segmentning qisqarishi mumkin, deb hisoblaydi. Biroq ekspertlarning boshqa bir qismi pessimistikroq nuqtayi nazarga tayanadi va joriy qilingan choralar qisqa muddatda yashirin bozorni bartaraf etishga olib kelmasligini ta'kidlaydi.

Xulosalarning alohida bloki taqiqlovchi modeldan boshqariladigan tartibga solish modeliga o'tish ehtimoli masalasiga bag'ishlangan. So'rov materiallarida bozor muqobil tartibga solish choralariga o'tishga yaqin degan fikrlar ham, bozor hali huquqiy tartibga solish modeliga tayyor emasligini ko'rsatuvchi skeptik baholar ham qayd etilgan. Bu tafovutlar ekspertlar hamjamiyatida to'liq yakdillik yo'qligini ko'rsatsa-da, ayni paytda amaldagi rejimga muqobil variantlarni muhokama qilishga real ehtiyoj borligini tasdiqlaydi.

Umuman olganda, sifatli ma'lumotlar shunday umumiy xulosa chiqarishga imkon beradiki, ekspertlar taqiqni muammoning uzil-kesil yechimi sifatida emas, balki ham potentsial ijobiy samara beradigan, ham kontrafakt mahsulotlar sonining o'sishi, noqonuniy aylanma, byudjet tushumlarining kamayishi va iste'molning muqobil nikotin mahsulotlari bilan almashishi kabi jiddiy xatarlar bilan bog'liq chora sifatida qabul qilmoqda.

6. Nikotinli pauchlarni tartibga solishning xalqaro modellari

6.1. Umumiy yondashuvlar

Xalqaro amaliyot nikotin pauchlarning yagona bir model asosida tartibga solinmasligini ko'rsatadi. Mamlakatlar o'rtasidagi asosiy farqlar, birinchi navbatda, davlat ushbu mahsulotni milliy huquq tizimida qanday tasniflashiga bog'liq. Ayrim yurisdiksiyalarda u tamaki mahsulotlarini tartibga solish doirasiga kiritilsa, boshqalarida sanitariya va farmatsevtika rejimi unsurlariga ega nikotinli mahsulot sifatida qaraladi, uchinchilarida esa majburiy texnik tartibga solish va muvofiqlikni tasdiqlash obyektiga aylanadi. Shu bilan birga, ko'rib chiqilgan huquqiy tartiblarning aksariyatida ta'sir o'tkazishning yagona vositasi sifatidagi mutlaq taqiq mantig'i emas, balki davlat mahsulot tarkibini, bozorga kirish shartlarini, iste'molchi yoshini, sotuvni ilgari surish qoidalari va muomala kanallarini nazorat qilishga intiladigan boshqariluvchi qonuniy segment mantig'i kuzatilmoqda¹¹.

6.2 Amerika Qo'shma Shtatlari

Amerika modeli mahsulot ustidan nazoratning eng institutsional shakllangan namunalaridan birini o'zida aks ettiradi. AQSH Oziq-ovqat va dori-darmonlar boshqarmasi mamlakatda¹² qonuniy sotishga ruxsat etilgan nikotinli pauchlarning rasmiy ro'yxatini yuritadi va faqatgina bozordan oldingi tegishli ruxsatnomani olgan mahsulotlarga muomalaga kiritilishini aniq belgilab qo'ygan. Bunda asosiy vosita sifatida tamaki mahsulotini bozordan oldin baholash tartibi qo'llaniladi. Ushbu tartib doirasida ishlab chiqaruvchi mahsulotni bozorga chiqarish jamoat salomatligini muhofaza qilish nuqtayi nazaridan maqbul ekanini ilmiy jihatdan asoslab berishi shart. Shu bilan birga, Amerika regulyatori ruxsatnoma berish mahsulotning xavfsiz deb tan olinishini anglatmasligini, balki uning faqat federal talablar doirasida muomalada bo'lishiga yo'l qo'yilishini tasdiqlashini alohida ta'kidlaydi. 2025-yil yanvar oyida regulyator ilk bor ZYN markali¹³ yigirmata nikotinli pauchni sotishga ruxsat berdi,

¹¹ WHO (2022), Global Tobacco Control Report

¹² FDA (2025), Authorized Nicotine Pauch Products

¹³ FDA (2025), Marketing Granted Orders for ZYN Nicotine Pauches

2025-yil dekabr oyida esa ushbu toifadagi yana bir qator mahsulotlar uchun yangi ruxsatnomalar berildi.

Tahliliy nuqtai nazardan, Amerika yondashuvi to'liq taqiqning muqobili tovarning erkin muomalasi emas, balki muayyan mahsulotlarni bozorga kiritishning qat'iy tartibi bo'lishi mumkinligini ko'rsatadi. Bunday modelning kuchli tomoni – yuqori darajada boshqariluvchanlik va bozorga kiritishning isbotli xususiyatga ega ekanligidir. Zaif tomoni esa sezilarli institutsional xarajatlardir, chunki bunday tizim rivojlangan ilmiy, ekspert va ma'muriy infratuzilmani, shuningdek, bozor ustidan doimiy nazoratni talab etadi. Bu tartibga solishning yuqorida tavsiflangan tizimiga asoslangan tahliliy xulosadir.

6.3. Belarus Respublikasi

Belarus Respublikasi tajribasi alohida e'tiborga loyiqdir. U yerda 2022-yildan boshlab tarkibida tamaki bo'lmagan nikotinli mahsulotlarga, jumladan, nikotinli pauchlarga nisbatan mahsulotlarning belgilangan talablarga muvofiqligini majburiy tasdiqlashga asoslangan texnik tartibga solish modeli joriy etilgan. Ushbu yondashuv Belarus Respublikasi Vazirlar Kengashining 2022-yil 8-yanvardagi 8-sonli qarori bilan mustahkamlangan bo'lib, u mazkur toifadagi mahsulotlarga majburiy talablarni belgilashni va ularning belgilangan standartlarga muvofiq bo'lgan taqdirda bozorga chiqarilishini nazarda tutadi.

Qo'shimcha tarzda, Belarus Respublikasining huquqiy amaliyoti tutunsiz, nikotinli mahsulotlarni majburiy sertifikatlashni joriy etishni ko'zda tutadi. Bu esa mahsulotlarni muomalaga chiqarishga oid dastlabki ruxsat berish mexanizmini shakllantiradi. Shunday qilib, davlat taqiqlovchi modeldan emas, balki nazorat ostida ruxsat berish tizimidan foydalanadi, bunda mahsulotlar muomalasiga texnik va protsessual talablarga rioya qilingan taqdirdagina yo'l qo'yiladi.

Amaldagi tartibga solish doirasida ushbu mahsulotni sotish usullariga cheklovlar belgilangan. Xususan, mahsulotning ochiq namoyish etilishiga va o'z-o'ziga xizmat ko'rsatish usullari orqali sotilishiga yo'l qo'yilmaydi. Bu chora mahsulotning ommalashuvini kamaytirishga va uni tarqatish kanallari ustidan nazoratni kuchaytirishga qaratilgan.

Reklamani cheklash tartibga solishning muhim elementi hisoblanadi. Belarus Respublikasi qonunchiligiga muvofiq, nikotinli mahsulotlar reklamasi Belarus Respublikasining 2007-yil 10-maydagi "Reklama to'g'risida"gi 225-Z-sonli Qonuni bilan belgilangan cheklovlarga tushadi. Bu, ayniqsa, voyaga yetmaganlar orasida talabning rag'batlantirilishini minimallashtirish imkonini beradi.

Tartibga solishning yana bir elementi fiskal siyosat bilan bog'liq. 2022-yil 1-yanvardan boshlab tutunsiz, nikotinli mahsulotlar Belarus Respublikasining Soliq kodeksida mustahkamlanganidek, aksiz solig'iga tortiladigan tovarlar sirasiga kiritildi. Shu tariqa,

davlat bozorning ushbu segmentini soliq ma'muriyatchiligi tizimiga integratsiya qilib, byudjet tushumlarini ta'minlaydi va mahsulot aylanmasi shaffofligini oshiradi.

Belarus modeli texnik-tartibga solish yondashuvining bir namunasi bo'lib, unda bozor nazorati mahsulotga talablar o'rnatish, uni sotish kanallarini cheklash, reklama faoliyatini tartibga solish va aksiz solig'ini qo'llash orqali amalga oshiriladi. Taqiqlovchi modeldan farqli o'laroq, bu yondashuv bozorning boshqariluvchanligini saqlashga va noqonuniy aylanmaning yuzaga kelishiga turtki bo'luvchi omillarni kamaytirishga imkon beradi, shu bilan birga, davlat nazorati va fiskal tushumlar uchun sharoit yaratadi.

Ayni paytda, bunday modelning samaradorligi ko'p jihatdan davlatning belgilangan talablarga rioya etilishini ta'minlash bo'yicha institutsional salohiyatiga, jumladan, laboratoriya infratuzilmasining mavjudligi va nazorat mexanizmlarining samaradorligiga bog'liqdir.

6.4. Yevropa Ittifoqi va Shvetsiya

Yevropa Ittifoqi miqyosida 2014/40/EU Direktivasiga asosan og'iz orqali iste'mol qilish uchun mo'ljallangan tamakini bozorga chiqarishga qo'yilgan taqiq amal qiladi. Biroq bu norma aynan shu turdagi tamaki mahsulotlariga taalluqli bo'lib, ayni rejimning barcha tamakisiz nikotinli pauchlarga avtomatik tarzda qo'llanilishini anglatmaydi. Shu sababli Ittifoq miqyosida tarkibida tamaki bo'lmagan nikotinli pauchlarga nisbatan, og'iz orqali iste'mol qilinadigan tamakidagi kabi to'liq va birxillastirilgan tartibga solish shakllantirilmagan. Bu esa ushbu toifadagi mahsulotlar borasida mamlakatlar miqyosida sezilarli farqlar saqlanib qolayotganini bildiradi.

Yevropa ichidagi eng yorqin milliy misol Shvetsiya hisoblanadi. Shvetsiya Jamoat salomatligi agentligining ma'lumotiga ko'ra, tamakisiz nikotin mahsulotlari maxsus qonun bilan tartibga solinadi, sotuv boshlanishidan oldin majburiy ravishda xabardor qilinishi kerak va har bir bunday mahsulot bo'yicha yillik hisobot yuritiladi. Sotuvga faqat 18 yoshdan oshgan shaxslarga ruxsat beriladi, bunda tegishli talablar masofaviy savdoga ham qo'llaniladi. Shu bilan birga, mamlakatda ayrim nikotin mahsulotlariga aksiz solig'i joriy etilgan. Umuman olganda, bu Shvetsiya modelini mahsulotning dastlabki nazorati, sotuv ustidan nazorat, yosh cheklovi va fiskal integratsiya uyg'unlashgan boshqariladigan huquqiy segmentning eng izchil namunalaridan biri sifatida ko'rib chiqish imkonini beradi.

6.5 Birlashgan Arab Amirliklari va Bahrayn

Birlashgan Arab Amirliklari va Bahrayn nikotinli pauchlar muomalasiga texnik-tartibga solish yondashuvini namoyon etmoqda. Birlashgan Arab Amirliklarida 2025-yilda Vazirlar Mahkamasi tamakisiz nikotinli pauchlar uchun texnik reglamentlarga majburiy kuch berdi. Shu tariqa, mahsulotning belgilangan majburiy

texnik talablarga muvofiqligi bozorga kirishning asosiy filtri bo'lib xizmat qiladi, mahsulot toifasining o'zini butunlay taqiqlash emas.

Bahraynda BH 6:2025 texnik reglamenti hamda o'ram va hujjatlarni tekshirishning ma'muriy tartib-qoidalari bilan bog'liq bo'lgan nikotinli pauchlarning muvofiqligini tekshirish bo'yicha alohida xizmat mavjudligi rasman tasdiqlandi. Shu bilan birga, standartlashtirish bo'yicha milliy idora BH 6:2025 texnik reglamenti nikotinli pauchlar uchun amaldagi standart sifatida tasdiqlanganini ta'kidlamoqda. Mavjud rasmiy materiallar texnik talablarning to'liq majmuini oshkor qilmasa-da, muvofiqlikni dastlabki ma'muriy tekshiruvga asoslangan modelning mavjudligi tasdiqlangan. Bu holat qiyosiy tahlil uchun davlat mahsulot standartlari va muvofiqlikni tasdiqlash mexanizmlari yordamida nazoratni tovar bozorga chiqarilishidan oldin ham yo'lga qo'yishi mumkinligini ko'rsatuvchi muhim misoldir.

6.6 Buyuk Britaniya

Britaniya tajribasi tartibga solishdagi bo'shliqlarni bartaraf etish namunasi sifatida muhim ahamiyatga ega. Birlashgan Qirollik parlamenti materiallarida va tamaki hamda veyplar to'g'risidagi qonun loyihasiga doir tushuntirish hujjatlarida ushbu hujjat nafaqat tamaki va veyplarga, balki to'g'ridan-to'g'ri nikotinli pauchlar kiritilgan boshqa nikotinli mahsulotlarga ham taalluqli ekani ko'rsatilgan. Qonun loyihasi bunday mahsulotlarni 18 yoshga to'lmagan shaxslarga sotishni, bepul tarqatishni va savdo avtomatlari orqali sotishni taqiqlashni, shuningdek, reklama, ilgari surish va homiylikni cheklash uchun huquqiy asos yaratishni nazarda tutadi. Bundan tashqari, u mahsulotning ta'mi, tarkibiy qismlari, nikotin miqdori, qadog'i va boshqa xususiyatlarini keyinchalik tartibga solish bo'yicha vakolatlarini ham ko'zda tutadi.

Mazkur yondashuv voyaga yetmaganlarni himoya qilish nuqtai nazaridan alohida qiziqish uyg'otadi. Bu shuni ko'rsatadiki, davlat butun bir toifani darhol to'liq taqiqlamasdan turib, mahsulotning yoshlar uchun jozibadorligi va ommabopligini cheklashning qat'iy rejimini yo'lga qo'yishi mumkin. Shu bilan birga, Britaniya tajribasini bayon etishda gap to'liq yakunlangan va uzil-kesil barqarorlashgan tartibga solish tizimi haqida emas, balki qonun loyihasi hamda qonunosti mexanizmlariga asoslangan va ayni damda shakllanayotgan model haqida ketayotganini alohida ta'kidlash zarur.

6.5. Xalqaro modellarning jamlanma qiyosiy jadvali

Mamlakat	Huquqiy malaka	Bozorga kirishga ruxsat	Yosh chegarasi va sotuv kanallari	Tarkib, qadoq va reklama nazorati	Fiskal va ma'muriy kontur	Tahliliy baho
AQSh	Nikotinli pauchlar federal tamaki nazorati sohasida yangi tamaki mahsulotlari sifatida tartibga solinadi.	Qonuniy sotish faqat muayyan tovar uchun federal regulyatorning bozorga chiqarishdan oldingi ruxsatini olgandan keyingina amalga oshirilishi mumkin. Ruxsat olishning asosiy yo'li — tamaki mahsulotini bozorga chiqarishdan oldin baholash uchun ariza topshirishdir.	Federal darajada sotish uchun eng kichik yosh 21 etib belgilangan. Yosh nazorati chakana va masofaviy savdoga nisbatan qo'llanadi.	Bozorga chiqarishdan oldingi ilmiy baholash hal qiluvchi ahamiyatga ega. Ruxsatnoma umuman toifaga emas, balki aniq mahsulot turlariga beriladi. Baholashda aholi salomatligiga ta'siri, jumladan, yoshlarni jalb etish xavfi ham hisobga olinadi.	Model markazlashtirilgan federal ruxsat berish, keyingi nazorat va muomalani nazorat qilish tamoyillari asosida quriladi.	Mahsulot filtrining qat'iy modeli. Kuchli tomoni — yuqori darajadagi boshqaruvchanlik va ruxsat berishning isbotli bazasi. Zaif tomoni — yuqori regulyator xarajatlar va bozorga kirishning murakkabligi.
Belarus Respublikasi	Tarkibida nikotin bo'lgan tamakisiz mahsulotlar, jumladan, nikotinli pauchlar texnik tartibga solish doirasida tarkibi va xususiyatlariga oid majburiy talablar qo'yiladigan alohida mahsulot toifasi sifatida tartibga solinadi.	Bozorga chiqarishga mahsulotning Belarus Respublikasi Vazirlar Kengashining 2022-yil 8-yanvardagi 8-sonli qarori bilan joriy etilgan texnik talablarga muvofiqligi majburiy tasdiqlangan taqdirdagina ruxsat etiladi.	Mahsulot aylanmasi sotuv kanallarini cheklagan holda amalga oshiriladi, jumladan, mahsulotning ochiq peshtaxtaga qo'yilishi va o'z-o'ziga xizmat ko'rsatish usullaridan foydalanish taqiqlanadi, bu esa mahsulotning ommabopligini kamaytirishga qaratilgan.	Mahsulotning tarkibi, qadog'i va markirovkasiga doir majburiy talablar belgilangan; reklama to'g'risidagi qonunchilik doirasida reklamanning ilgari surilishi cheklangan.	Tamaki mahsuloti bo'lmagan, tarkibida nikotin saqlovchi mahsulotlar 2022-yil 1-yanvardan boshlab aksiz solig'iga tortiladigan tovarlar ro'yxatiga kiritilgan, bu esa ularning soliq tizimiga integratsiyalashuvini va davlat nazoratini ta'minlaydi.	Texnik-tartibga solish modeli. Kuchli jihati — qonuniy segment mavjud bo'lganda bozorning boshqariluvchanligi va fiskal tushumlarning saqlab qolinishi. Zaif jihati — samaradorlikning ma'muriyatchilik va nazorat infratuzilmasi sifatiga bog'liqligi.
Yevropa Ittifoqi	Ittifoq miqyosida og'iz orqali iste'mol qilinadigan tamakini bozorga joylashtirish to'g'ridan-to'g'ri taqiqlangan. Hozirda tamakisiz nikotinli pauchlar uchun yagona umumyevropa rejimi mavjud emas.	Og'iz orqali iste'mol qilinadigan tamakini bozorga joylashtirish taqiqlangan bo'lsa, tamakisiz nikotinli pauchlar uchun tartibga solishning milliy darajadagi turlicha yondashuvlari saqlanib qolmoqda.	Aynan nikotinli pauchlar uchun sotish yoshi va sotuv kanallariga oid yagona umumyevropa rejimi mavjud emas; bu masalalar asosan davlatlar darajasida hal etiladi.	Umumyevropa qat'iy choralari birinchi navbatda og'iz orqali iste'mol qilinadigan tamakiga taalluqlidir. Tamakisiz nikotinli pauchlar uchun tartibga solish tarqoq tusga ega.	A'zo davlatlar o'rtasida yuqori darajadagi nomutanosiblik kuzatiladi.	Bu misol, avvalo, og'iz orqali iste'mol qilinadigan tamaki va tarkibida tamaki bo'lmagan nikotin mahsulotlarini aniq farqlash zarurligini tasdiqlashi bilan muhimdir.
Shvetsiya	Tarkibida tamaki bo'lmagan nikotin	Savdo boshlanishidan oldin tovar haqida vakolatli organga	Mahsulot faqat 18 yoshga to'lgan shaxslarga	Mahsulotga, markirovkaga, xabardor	Sotuvchilar uchun xabardor qilish tartibi	Boshqariladigan qonuniy segmentning eng yaxlit

Mamlakat	Huquqiy malaka	Bozorga kirishga ruxsat	Yosh chegarasi va sotuv kanallari	Tarkib, qadoq va reklama nazorati	Fiskal va ma'muriy kontur	Tahliliy baho
	mahsulotlari alohida huquqiy toifaga ajratilgan.	xabar berilishi shart. Shuningdek, har bir mahsulot uchun yillik hisobot topshiriladi.	sotiladi. Bu talablar saytlarga ham, masofaviy savdoga ham tegishli. Sotuvchi o'zini o'zi nazorat qilishni va xaridorning yoshini tekshirishni tashkil etishi shart.	qilishga, marketingga va nazoratga oid talablar tartibga solinadi. Qadoq, jumladan, ogohlantirishlar va tarkib haqidagi ma'lumotlarni o'z ichiga olgan majburiy qoidalarga mos bo'lishi kerak.	hamda munitsipalitetlar va davlat organlari tomonidan nazorat o'rnatilgan. Bundan tashqari, Shvetsiyada boshqa turdagi nikotin mahsulotlariga aksiz solig'i solinadi.	namunalaridan biri: tovarni bozorga chiqishidan oldin nazorat qilish, savdoni nazorat qilish va soliq integratsiyasi.
BAA	Tarkibida tamaki bo'lmagan nikotinli pauchlar majburiy texnik tartibga solish obyekti sifatida ko'rib chiqiladi.	Mahsulotning bozorga chiqarilishiga Vazirlar Mahkamasining 2025-yildagi qarori bilan joriy etilgan majburiy texnik reglament asosida ruxsat beriladi.	Mavjud rasmiy materiallarda asosiy e'tibor chakana savdoning batafsil modeliga emas, balki tovarning texnik talablarga majburiy muvofiqligiga qaratilgan.	Majburiy texnik reglamentga va mahsulotning belgilangan standartlariga muvofiq bo'lish markaziy ahamiyat kasb etadi.	Model texnik me'yorlash, muvofiqlikni tasdiqlash va majburiy talablarga rioya etilishini nazorat qilish asosiga quriladi.	Mahsulotlarni bozorga chiqishidan oldin, ushbu toifani darhol to'liq taqiqlamasdan nazorat qilishni istagan davlatlar uchun tegishli texnik-tartibga solish modeli hisoblanadi.
Bahrayn	Nikotinli pauchlar Sog'liqni saqlash vazirligi xizmatlari orqali muvofiqlikni ma'muriy tekshirish doirasiga kiritilgan.	Amalda mahsulotni bozorga qo'yishdan oldin uning qadog'i, hujjatlari va muvofiqligi tekshiriladi.	Ochiq rasmiy manbalarda chakana savdo rejimining ommaviy tafsilotlari cheklangan.	Garchi barcha texnik ko'rsatkichlar ommaga oshkor etilmagan bo'lsa-da, muvofiqlik, qadoq va ilova qilinadigan hujjatlarni tekshirishga asoslangan yondashuv tasdiqlangan.	Model ma'muriy muvofiqlik filtri va Sog'liqni saqlash vazirligi bilan hamkorlik asosida quriladi.	Bu texnik-tartibga solish yondashuvi Fors ko'rfazi mintaqasida ham qo'llanilayotganligining tasdig'i sifatida foydalidir, biroq ommaviy shaffoflik darajasi BAAga qaraganda pastroq.
Buyuk Britaniya	Nikotinli pauchlar "Tamaki va veyplar to'g'risida"gi qonun loyihasi doirasida boshqa nikotin mahsulotlarining kengroq toifasiga kiritilgan.	Tartibga solish qonun loyihasi va kelajakdagi qonunosti hujjatlari orqali shakllantirilmoqda. Hozirgi vaqtda gap to'liq yakunlangan tizim haqida emas, balki aynan shakllanayotgan rejim haqida ketmoqda.	Qonun loyihasi 18 yoshga to'lmagan shaxslarga mahsulot sotishni, uni bepul tarqatishni va avtomatlar orqali sotishni taqiqlashni nazarda tutadi.	Shuningdek, reklama, uni bozorga chiqarishni rag'batlantirish va homiylik qilishga cheklovlar, qolaversa, mahsulotning ta'mi, qadog'i, peshtaxtaga joylashtirilishi va standartlariga oid qoidalarni joriy etish	Ushbu model me'yoriy-huquqiy bo'shliqlarni to'ldirish, voyaga yetmaganlarni himoya qilishni kuchaytirish va chakana savdo ustidan nazoratning yanada qat'iy rejimini yaratishga qaratilgan.	Bu toifani darhol to'liq taqiqlamasdan, uni bosqichma-bosqich qat'iy lashtirishning yorqin namunasi bo'lsa-da, tahlillarda foydalanilganda ayrim qoidalar hali qonuniy rasmiylashtirish bosqichida ekanligini

Mamlakat	Huquqiy malaka	Bozorga kirishga ruxsat	Yosh chegarasi va sotuv kanallari	Tarkib, qadoq va reklama nazorati	Fiskal va ma'muriy kontur	Tahliliy baho
				bo'yicha vakolatlar ko'zda tutilmoqda.		to'g'ridan-to'g'ri ko'rsatib o'tish lozim.

7. Tartibga solishning muammoli masalalari va qonunchilikni takomillashtirish bo'yicha takliflar

7.1 Amaldagi tartibga solishning muammoli jihatlari

O'zbekiston Respublikasining O'RQ-844-sonli Qonuni alkogol va nikotin saqlovchi mahsulotlar muomalasini tartibga soluvchi yaxlit normativ-huquqiy hujjat bo'lishiga qaramay, uni amaliyotda qo'llash jarayonida bir qator muammoli jihatlar saqlanib qolmoqda.

Avvalo, ayrim taqiqlovchi normalarni qo'llashda aniq mezonlar yo'qligini ta'kidlash joiz. Xususan, Qonunning 37-moddasi bilan tarkibida mahsulot jozibadorligini oshiruvchi moddalar, shuningdek, nikotinga qaramlikni kuchaytiruvchi qo'shimchalar mavjud bo'lgan nikotinli mahsulotlarning muomalasi va ularni olib kirish taqiqlangan. Biroq, ushbu qonun ijrosini ta'minlash maqsadida qabul qilingan O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2024-yil 18-maydagi 290-sonli qarorida ham mahsulot qaysi hollarda "jozibador" deb hisoblanishini belgilash imkonini beradigan aniq mezonlar mavjud emas. Buning natijasida tushuntiruvchi mexanizmlar yo'q, ruxsat etilgan va taqiqlangan mahsulotlarni amalda farqlash esa noaniqligicha qolmoqda.

Muayyan tovarlarni olib kirishga ruxsat berilishini oldindan tasdiqlash mexanizmining yo'qligi qo'shimcha muammo hisoblanadi. Qonunchilikda elektron sigaret yoki nikotinli suyuqlikning texnik jihatdan tartibga solish talablariga mos kelishini oldindan aniqlash imkonini beruvchi tartib-taomil ko'zda tutilmagan. Aslida, muvofiqlikni baholash mahsulot olib kirilganidan keyin amalga oshiriladi, bu esa tadbirkorlar uchun huquqiy noaniqlikni yuzaga keltiradi va jiddiy moliyaviy yo'qotishlarga olib kelishi mumkin.

2025-yil 27-noyabrdagi O'RQ-1098-sonli Qonunga muvofiq, 2026-yil 1-martdan boshlab muomalasi to'liq bekor qilinishi lozim bo'lgan chekilmaydigan tamaki mahsulotlarini, shu jumladan nikotin saqlovchi chekilmaydigan mahsulotlar va elektron sigaretlarning ayrim turlarini import qilish hamda sotish taqiqi alohida e'tiborga loyiqdir. Barqaror talab mavjud bo'lgan sharoitda bunday taqiqlovchi yondashuv yashirin aylanmaning o'sishi hamda kontrafakt va sifatsiz mahsulotlar tarqalishi uchun shart-sharoit yaratadi, bu esa o'z navbatida iste'molchilarni himoya qilish darajasini pasaytiradi. Bunday vaziyatda tartibga solishning muqobil mexanizmlarisiz to'liq taqiqlash muammoni bartaraf etmay, uni shunchaki noqonuniy sektorga o'tkazadi.

Tamaki va nikotin mahsulotlarining elektron tijoratini, jumladan, ularni masofadan turib sotish va iste'molchiga yetkazib berishni taqiqlashda ham xuddi shunday holat kuzatilmoqda. Bunday taqiq tadbirkorlik faoliyatini yuritish sharoitlarini yomonlashtiradi va qonuniy biznesning yashirin sektorga siqib chiqarilishiga olib

kelishi mumkin. Vaholanki, masofaviy savdoni tartibga solish xaridorning yoshini tekshirish va iste'molchini majburiy identifikatsiyalash kabi nazorat mexanizmlari bilan birga olib borilishi mumkin edi, bu esa to'liq taqiqlamasdan turib bozor shaffofligini saqlab qolishga imkon bergan bo'lardi.

Bundan tashqari, amaldagi qonunchilikda xavf darajasidagi tafovutlar hisobga olinmasdan, nikotinli mahsulotlarning barcha turlariga nisbatan yagona taqiqlovchi yondashuv qo'llaniladi. Ayni paytda, bojxona va soliq organlarida xavflarni boshqarish tizimlari allaqachon mavjud, shuningdek, ularni notarif tartibga solish sohasida yanada qo'llash bo'yicha normativ hujjatlar loyihalari ishlab chiqilmoqda. Bunday sharoitda tabaqalashtirilgan yondashuv maqbulroq ko'rinadi, unda umuman barcha mahsulot toifalari emas, balki yuqori xavf darajasiga ega bo'lgan tovarlarga muomaladan chiqariladi.

Shuni ham ta'kidlash joizki, qonunchilikda joriy etilgan taqiqlar va tartibga solish choralarining samaradorligini baholash mezonlari ko'zda tutilmagan. Bunday mezonlarning yo'qligi qonunchilikning bozorga, iste'mol darajasiga va yashirin aylanma ko'lamiga ta'sirini xolis baholashni qiyinlashtiradi, shuningdek, qo'llanilayotgan chora-tadbirlarga o'z vaqtida tuzatish kiritish imkoniyatlarini cheklaydi.

Shunday qilib, aniq tartibga solish mezonlari va nazorat vositalari mavjud bo'lmagan sharoitda taqiqlovchi mexanizmlarning ustunligi nikotinli mahsulotlar yashirin aylanmasining o'sishiga sharoit yaratishi mumkin. Bunday vaziyatda to'liq taqiqdan voz kechib, aniq qoidalar va samarali davlat nazorati mexanizmlariga ega bo'lgan tartibga solinadigan bozor modeliga o'tish ancha barqaror yechimdir.

7.2. Taqiqlovchi modeldan tartibga solinadigan bozorga o'tish bo'yicha takliflar

Davlat tomonidan tartibga solish samaradorligini oshirish va tarkibida nikotin bo'lgan mahsulotlarning yashirin aylanmasini kamaytirish maqsadida to'liq taqiqlash modelidan voz kechib, mahsulotlarni bozorga aniq belgilangan texnik talablar hamda nazorat mexanizmlari asosida nazoratli kiritish tizimiga o'tish imkoniyatini ko'rib chiqish maqsadga muvofiq.

7.2.1 Muomalaga kiritilishi mumkin bo'lgan mahsulotlarni aniqlash tartibini ishlab chiqish

Bozorning tartibga solinadigan modeliga o'tish doirasida tarkibida nikotin bo'lgan mahsulotlarni mamlakatga olib kirish va muomalaga kiritishga ruxsat berishning kompleks tartibini ishlab chiqish va tasdiqlash zarur.

Tegishli me'yoriy hujjatda nikotin, propilenglikol (PG), glitserin (VG), aromatizatorlar miqdorining aniq ko'rsatkichlari, shuningdek, qo'shimchalar va ifloslantiruvchi moddalarning yo'l qo'yiladigan darajalari belgilanishi lozim.

Vazirlar Mahkamasining qarori bilan ekspertizalarni o'tkazishga mas'ul vakolatli organlarni, ularni o'tkazish muddatlarini, ko'rsatkichlarni aniqlash metodologiyasini va ariza topshirish tartibini belgilash maqsadga muvofiqdir. Aniq mezonlarning mavjudligi huquqiy aniqlikni va huquqni qo'llash amaliyotining bir xilligini ta'minlashga imkon beradi.

7.2.2 Import qilish mumkinligi to'g'risida dastlabki qaror mexanizmini joriy etish

Shu bilan birga, mahsulotlarni import qilish mumkinligi to'g'risida ixtiyoriy dastlabki qaror qabul qilish mexanizmini joriy etish maqsadga muvofiq ko'rinadi.

Bunday mexanizm nikotin yetkazib beruvchi elektron tizimlarga, elektron sigaretalarga, tarkibida nikotin bo'lgan va nikotinsiz suyuqliklarga, shuningdek, chekilmaydigan nikotinli mahsulotlarga nisbatan qo'llanilishi kerak.

Dastlabki qaror majburiy yuridik kuchga ega bo'lishi va mahsulot tarkibi o'zgarmagan taqdirda, belgilangan muddat, masalan, bir yil davomida amal qilishi lozim. Agar amaldagi dastlabki qaror mavjud bo'lsa, bojxona rasmiylashtiruv vaqtida takroriy ekspertiza o'tkazilmasligi kerak.

Ariza topshirish tartibi mahsulotning to'liq kimyoviy tarkibini, texnologik tavsifini, ishlab chiqaruvchi sertifikatlarini va laboratoriya sinovlari natijalarini taqdim etishni nazarda tutishi lozim.

Ushbu tartib-taomilning qiymati qat'iy belgilangan bo'lishi va bazaviy hisoblash miqdorining bir baravaridan oshmasligi kerak, bu esa bozorning halol ishtirokchilari uchun xizmatdan foydalanish imkoniyatini ta'minlaydi.

Ushbu mexanizmni bojxona organlarining "Yagona darcha" tizimiga integratsiya qilish hamda elektron deklaratsiyalash vaqtida dastlabki qaror mavjudligini avtomatik tarzda tekshirish mumkin.

7.2.3. Masofaviy savdoni tartibga solish

Elektron tijorat sohasida to'liq taqiqdand nazorat qilinadigan masofaviy savdo modeliga o'tish maqsadga muvofiq.

Marketpleyslar va yetkazib berish xizmatlari orqali nikotinli mahsulotlarni sotish xaridorni majburiy elektron identifikatsiyalash, masalan, elektron imzodan foydalanish yoki yoshni avtomatik tekshirish uchun davlat ma'lumotlar bazalari bilan integratsiya qilish orqali amalga oshirilishi mumkin.

Bunda 21 yoshga to'lmagan shaxslarning xarid qilishiga texnologik to'siq qo'yish, shuningdek, davlat nazorati maqsadida tranzaksiya ma'lumotlarini qayd etib borish joriy etilishi lozim.

Bunday texnologik cheklovlarni marketpleyslar va yetkazib berish xizmatlarining dasturiy ta'minoti darajasida joriy etish mumkin, bu esa yoshga oid talablarni chetlab o'tish imkoniyatini bartaraf etib, ayni vaqtda bozordagi operatsiyalarning shaffofligini saqlab qolishga yordam beradi.

7.2.4. Xavflarni boshqarish tizimini joriy etish

Tarkibida nikotin bo'lgan mahsulotlarga nisbatan xavflarni boshqarish tizimini joriy etish masalasi alohida e'tiborga loyiq.

Xavflarni boshqarish tizimi — bu nazoratni tabaqalashtirish vositasi bo'lib, u ishlab chiqaruvchilar, yetkazib beruvchilar, importchilar va muayyan tovar partiyalarini potensial xavf darajasiga ko'ra tasniflash imkonini beradi.

Hozirgi vaqtda ushbu mexanizm bojxona organlari tomonidan turli toifadagi tovarlarga nisbatan qo'llanib kelinmoqda. Bundan tashqari, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 21-apreldagi PF-71-sonli Farmoniga muvofiq, notarif tartibga solish sohasida ham tavakkalchilikka asoslangan yondashuv joriy etilmoqda.

Nikotin mahsulotlariga nisbatan xavflarni boshqarish tizimini joriy etish doirasida ishlab chiqaruvchi, kelib chiqish mamlakati, importchi, distribyutor, aniqlangan qoidabuzarliklar tarixi, shuningdek, mahsulotning turi va kimyoviy tarkibi bo'yicha xavfni baholash mezonlarini ishlab chiqish zarur.

Mezonlar nikotin miqdori, xushbo'ylantirgichlarning mavjudligi, suyuqliklar tarkibi, qizdirish elementlarining materiallari va avvalgi laboratoriya tekshiruvlari natijalarini inobatga olishi lozim.

Xavf-xatarga asoslangan yondashuv tamoyillariga muvofiq, laboratoriya tekshiruvlari va ekspertizalar, asosan, xavflilik darajasi yuqori bo'lgan mahsulotlarga nisbatan tayinlanishi kerak. Bunda vakolatli organning amaldagi dastlabki qarori yoki sertifikati mavjud bo'lsa, xavflilik darajasi past bo'lgan tovarlar soddalashtirilgan va avtomatlashtirilgan tartibda rasmiylashtirilishi mumkin.

Bunday yondashuv nazorat resurslarini bozorning eng muammoli segmentlariga yo'naltirishga imkon beradi va ayni vaqtda tashqi iqtisodiy faoliyatning vijdonli ishtirokchilariga tushadigan ma'muriy yukni kamaytiradi.

8. Xulosa

O'tkazilgan tahlil shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston Respublikasida nikotinli mahsulotlarni tartibga solishning amaldagi modeli yaqqol taqiqllovchi-checklovchi xususiyatga ega bo'lib, aholi, birinchi navbatda, yoshlar salomatligini himoya qilishga

qaratilgan. Shu bilan birga, xalqaro tajriba ham, ekspert so'rovi natijalari ham shundan dalolat beradiki, barqaror talab mavjud bo'lganda, iste'molning turg'un pasayishiga va yashirin aylanmaning qisqarishiga erishish uchun ko'pincha faqat taqiqlovchi choralarning o'zi kifoya qilmaydi.

Xalqaro amaliyot shuni ko'rsatadiki, davlat yosh cheklovlari, mahsulot tarkibi va qadog'i ustidan nazorat, mahsulotlarni bozorga chiqarishga doir talablar, kuzatuvchanlik mexanizmlari hamda tavakkalchilikka asoslangan nazoratni birgalikda qo'llaydigan yurisdiksiyalarda barqarorroq natijalarga erishiladi. Shu kabi, mazkur tadqiqot doirasida olingan ekspert baholari ham shuni ko'rsatmoqdaki, mahsulotni nazorat qilish va oldindan filtrlashning rivojlangan vositalarisiz joriy etilgan taqiq kontrafaktning ko'payishiga, talabning noqonuniy sektorga o'tishiga va iste'molchilar uchun xatarlarning ortishiga olib kelishi mumkin.

Bunday sharoitda davlat siyosatining istiqbolliroq yo'nalishi tabaqalashtirilmagan taqiqdan aniq texnik talablar, shaffof nazorat tartib-taomillari, raqamli identifikatsiya vositalari va tavakkalchilikka asoslangan nazoratni o'z ichiga olgan, mahsulotlarni bozorga tartib asosida kiritish modeliga o'tish bo'lishi mumkin. Bunday model bir vaqtning o'zida aholi salomatligini saqlash, bozor shaffofligini oshirish va yashirin iqtisodiyot ko'lamini kamaytirish vazifalarini hisobga olishga qodir.